

«АТ-ТУҒФА АЗ-ЗАКИЯ ФИЛ-ЛУҒАТ АТ-ТҮРКИЙЯ» ЕСКЕРТКІШІНЕ ТАРИХИ-ЛЕКСИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

The article deals with medieval monument "Kitab al-Tuhfat-uz-fil-zakiyya lugat-it-turkiyya" ("The precious gift to Turkic languages"). It is provided an overview of the history of the study of the monument and the works of scientists. It is done scientific linguistic analysis.

Ортағасырда түркі тілдерінің тілдік ескерткіштерінің басым бөлігі қыпшақ тілінде жазылған. Себебі, қыпшақ тілі кең қолданыста болған, әлемдік өркениет пен мәдениетке өз үлесін қосқан тілдің бірі болған еді. Қыпшақ тілінде жазылған еңбектерді қарастыра отырып, көптеген түркі тілдердің даму үрдісі мен тарихын біле аламыз. Зерттеу нысаны ретінде ортағасырлық ескерткіш «Ат-тухфат аз-закия филлуғат ат-түркия» еңбегінің лексикасы болмақ.

"التحفة الزكية في اللغة التركية" - ат-Тухфа аз-закия фил-луғат ат-түркийя» (бұдан кейін «ат-Тухфа» деп беріледі) қолжазбасы бізге 1922 жылдан мәлім. Алғашқы рет қолжазба туралы венгр ғалымы М.Ф. Көпрүлінің мақаласы арқылы ғылыми жұртшылыққа танымал болған. Қолжазбаның түпнұсқасы Түркия елінде Стамбулдағы сұлтан Баязит мешітіндегі Валиеддин Ефенді кітапханасында №3092 нөмірімен сақтаулы. Қазіргі күнге дейін бірнеше аудармалары жасалынған. 1940 жылы венгр ғалымы Х.Кун «La langue des kiptshaks» атты француз тіліне аудармасы, 1945 жылы Түркия профессоры Бесим Аталай қолжазбаны түрік тіліне «Türk dilinde temiz» деген атаумен аудармасы, 1968 жылы Салих Муталлибов қолжазбаны өзбек тіліне «Түркий тил (қыпчак тили) хакида ноёб тухфа» деген атпен аударарды. Сонымен қатар, 1978 жылы академик А.Н. Кононовтың редакциясымен «ат-Тухфа» ескерткішінің аудармасы «Изысканный дар тюркскому языку» деген атпен Ташкент қаласында жария көреді. Негізгі аударманы М.Т. Зияева мен Э.И. Фазылов орыс тіліне жасаған [1, 99-103 б.].

Ескерткіштің лексикасын талдап отырып, көптеген сөздер қазақ тілімен ұқсас екендігін аңғардық. Зерттеу нысаны ретінде, қазіргі кездегі жаңа ғылымдардың бірі ономастика бойынша ономастикалық бірліктерді топтастыра қарастырдық. Мәселен, ұлтқа, этносқа тән атаулар культуремаларды қарастырайық. Олар төмендегідей:

سلطان - قَان - qaan – хан, сұлтан;

قِمِيز - qimiiz – қымыз;

مَنْزِلَه - يُوْرْت - yurt – қоныстанған үй атауы;

مَشْتَا - قِشْلَاو - qishlaau – қыстау;

مَصِيَاڧ - يَآيْ لَآو - iaailaau – жайлау;

Дыбыстық өзгерістер болмаса, қазіргі қазақ тіліндегі сөздермен мағыналық жағынан, зат аталуы жағынан да сай келеді. Тағы да мысалды жан-жануарлар атауы - зоонимдерден келтірейік: قُوْيُ، قُوْيُ - quui, quuiiun – қой;

عَجَل - طَانَا - taanaa – бұзау;

نَصِيْل - طَايْلَاق - taailaag – құлын, бота, тайлақ;

اَلْاَط - اَط - aaat – ат. Негізгі төрт түліктің атауы ешбір өзгеріссіз қазақ тілінде сақталған.

Ескерткіштің сөздігін сараптай келе, қазақ тілі ортағасырлық қыпшақ тілінен көптеген лексикалық қорымен ұқсас келеді. Ғалым Т.А. Арынов өзінің кандидаттық жұмысында ортағасырлық ескерткішті зерттеп отырып, 70% қазақ тілімен ұқсайды деген пікірге келген. Сонымен қатар ескерткіште жолдың шеттерінде берілген диалект сөздер қазіргі қазақ тілімен үндес келеді [2]. Осы ескерткіштердегі көптеген ескірген, көнерген сөздерді қайта жаңғыртып, жаңа тілімізге басқа тілдерден қосылып жатқан сөздерді

аудару кезінде қолдануға болу жолдарын қарастыру біздің болашақта қарастыратынын өзекті мәселелердің бірі.